

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงเรื่องของการย้ายถิ่นในประเด็นที่เกี่ยวกับผลกระทบของการย้ายถิ่นที่มีต่อสตรีแม่บ้านในชนบท ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยกำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. วิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
3. การเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม
4. การตรวจสอบข้อมูล
5. การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารทางวิชาการ บทความ บทวิเคราะห์วิจารณ์ แนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นและสตรี และปรึกษาอาจารย์ในสาขาวิชา ผู้มีความรู้ ประสบการณ์ในการทำงานกับสตรี เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบที่จะศึกษา

จากการศึกษาในเรื่องของการย้ายถิ่น ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน สาเหตุสำคัญที่นำไปสู่การย้ายถิ่นของชาวชนบท คือ ความยากจน การได้รับการสนับสนุนจากญาติพี่น้อง คำนิยมในท้องถิ่น ครอบครัวส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร เป็นครอบครัวขนาดใหญ่ รายได้ต่ำ ได้รับการศึกษาน้อย นับได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ส่งผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างใหญ่หลวง ทั้งต่อตัวผู้ย้ายถิ่น ต่อครอบครัว ต่อชุมชนในท้องถิ่น และทั้งในเมืองใหญ่ที่เป็นจุดหมายปลายทางด้วย อย่างไรก็ตาม การย้ายถิ่นยังคงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเสมอในพื้นที่ชนบทของไทย โดยผู้ที่ย้ายถิ่นมักเป็นชาวชนบทในวัยแรงงาน ทั้งหญิงและชาย ส่วนใหญ่จะเป็นชายมากกว่าหญิง โดยเฉพาะชายที่สมรสแล้วจะทิ้งครอบครัวให้เป็นภาระให้สตรีในชนบทเป็นผู้รับผิดชอบ นับได้ว่าการย้ายถิ่นยังคงเป็นปัญหาสำคัญของชาติที่น่าจะได้มีการพิจารณาแนวทางป้องกันและแก้ไขเป็นการเร่งด่วนในทุกระดับ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสตรี การขัดเกลาทางสังคมด้านบทบาทของสตรี และการพัฒนาสตรี ได้กล่าวถึงบทบาทของสตรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในทุกสังคมของโลก สภาพความเป็นอยู่ทั่วไปของสตรีในเมืองและชนบท โดยเฉพาะสตรีในชนบทที่ต้องเผชิญกับความอดอยากยากไร้

การอ่านหนังสือไม่ออก การได้รับค่าจ้างแรงงานต่ำ และการแบกภาระต่าง ๆ ทั้งในบ้าน นอกบ้าน อย่างเกินกำลัง อีกทั้งยังมิได้รับความเป็นธรรมจากสังคมอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันก็ได้กล่าวถึง สภาพความเป็นจริงโดยทั่วไปของสตรีในทุกสังคม พร้อมทั้งได้ให้เสนอแนะแนวทางในการดำเนิน นโยบายให้เกิดความเท่าเทียมในสังคมในหมู่สตรีชนบทด้วย

จากการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในเรื่องของการย้ายถิ่นกับสตรี นำไปสู่ความคิดและประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับสตรีที่อยู่ในชนบท แม้บางครอบครัว บางพื้นที่ที่ไม่มีการย้ายถิ่น สตรีในชนบทมีสภาพความเป็นอยู่ มีสถานภาพ และบทบาทที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นอย่างไร ได้รับการพัฒนา ได้รับความเป็นธรรมจากสังคม เพิ่มขึ้นมากน้อยแค่ไหนก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจอยู่แล้ว ที่สำคัญและเป็นสิ่งที่สนใจยิ่งกว่า คือ สตรีในครอบครัวที่สามีย้ายถิ่น จะได้รับผลกระทบอย่างไรบ้าง สภาพชีวิตความเป็นอยู่ก่อนการย้ายถิ่น และหลังการย้ายถิ่น ความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้น แตกต่างกันหรือไม่อย่างไร นับเป็นประเด็นที่น่าสนใจไปสู่วิจัยครั้งนี้ ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้ผลการศึกษานี้ เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิด และประเด็นในการวิจัย เพื่อสร้างความเข้าใจ ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันระหว่าง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และกำหนดทิศทางการศึกษา การเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนามได้ถูกต้อง

นอกจากนั้นได้ศึกษาข้อมูลของชุมชนจากเอกสารต่าง ๆ เช่น เอกสารเผยแพร่ประวัติ หมู่บ้าน ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช 2 ค.) ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ประจำปี 2541 และเอกสารทะเบียนบ้าน

2. วิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษา โดยใช้เครื่องมือ สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

2.1 การสังเกต

ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกต 2 แบบ มาใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมหรือการสังเกตภาคสนาม เป็นการสังเกตที่ผู้สังเกตเข้าไป ใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มที่ถูกศึกษา มีการร่วมกระทำกิจกรรมด้วยกัน และพยายามให้คนในชุมชนนั้น ยอมรับว่า ผู้สังเกตมีสถานภาพบทบาทเช่นเดียวกัน ในขณะที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาอยู่ในชุมชน และได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น งานทำบุญทอดผ้าป่า งานตานก๋วยสลาก งานศพ งานแต่งงาน การไหว้ผีเจ้าบ้าน ฯลฯ งานกิจกรรมในครอบครัว เช่น ทำอาหาร คัดเมล็ด

พันธุ์พืช อบรมส่งเสริมอาชีพการทำหน่อไม้อัดبيب และประดิษฐ์ดอกไม้แห้ง เป็นต้น ผู้วิจัยได้เข้าไปร่วมกระทำการกิจกรรมกับกลุ่มนั้น ๆ เพื่อพยายามให้คนในกลุ่มนั้นยอมรับว่า ผู้วิจัยมีสถานภาพบทบาทเช่นเดียวกับพวกเขา ในขณะที่เข้าร่วมกิจกรรมทุกครั้ง ผู้วิจัยจะทำการสังเกตพฤติกรรมของบุคคลกลุ่มเป้าหมาย ที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมด้วยกันด้วย โดยไม่ให้เขารู้ตัวหรือจับสังเกตได้ การที่ทำให้ชาวบ้านยอมรับเราเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มของชุมชน ทำให้การพูดคุยซักถามเป็นไปอย่างธรรมชาติ พฤติกรรมที่แสดงออกก็เป็นธรรมชาติ ข้อมูลที่ได้จะเป็นข้อมูลที่มีความหมายสำคัญสำหรับการวิเคราะห์อย่างยิ่ง การสังเกตแบบมีส่วนร่วมนี้ผู้วิจัยจะกระทำพร้อม ๆ กับการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการไปด้วย เพื่อสังเกตพฤติกรรม ลักษณะสีหน้าท่าทาง ความรู้สึก ปฏิกริยาที่ซ่อนเร้นไว้ในใจที่แสดงออกมาในขณะที่พูดและไม่พูด ของผู้ถูกสัมภาษณ์

2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยเฝ้าสังเกตอยู่ภายนอก ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการนี้ศึกษาสภาพของลักษณะทางกายภาพ โครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว และในชุมชน เมื่อผู้วิจัยเข้าสู่ชุมชนในครั้งแรก ช่วงเวลาของการทำความเข้าใจสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน ในละแวกบ้านต่าง ๆ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเดินไปพบปะพูดคุย ขณะเดียวกันจะสังเกตลักษณะโดยทั่ว ๆ ไปของชุมชนไปด้วย เช่น ถนนหนทาง สะพาน เหมืองฝาย ลักษณะของบ้านเรือน บริเวณบ้าน รั้วบ้าน สัตว์เลี้ยง เด็ก ๆ คนอยู่ในบ้าน การสัญจรไปมา ฯลฯ นอกจากนั้นผู้วิจัยจะทำการสังเกตพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของกลุ่มเป้าหมายในขณะที่พวกเขาทำกิจกรรม ในครอบครัวของเขาเอง หรือกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน โดยที่เราไม่มีโอกาสเข้าร่วม แม้ข้อมูลที่ได้จะไม่ครบทุกเรื่อง แต่ก็สามารถเชื่อมโยงไปสู่ข้อมูลที่ต้องการได้

2.2 การสัมภาษณ์

ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ โดยการเตรียมแนวคำถามการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า สำหรับการสัมภาษณ์ 2 แบบ คือ

1) การสัมภาษณ์แบบเปิดกว้างไม่จำกัดคำตอบ เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์มีอิสระที่จะเล่าเล่าเรื่องต่าง ๆ ของตนเอง ของครอบครัว และของชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้แนวคำถามนี้สำหรับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสมาชิกในครอบครัวที่ย้ายถิ่น จะถามข้อมูลในเรื่องของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัว การย้ายถิ่น การประกอบอาชีพ รายได้รายจ่าย การร่วมกิจกรรมในครอบครัว ในชุมชน เป็นต้น แนวคำถามนี้บางประเด็นก็ใช้เก็บข้อมูลกับผู้นำชุมชน กลุ่ม/องค์กร เครือญาติ เพื่อนบ้าน เพื่อใช้ตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตพฤติกรรมของผู้ถูกสัมภาษณ์ควบคู่ไปด้วยทุกครั้ง

2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก หรือการสัมภาษณ์แบบมีจุดสนใจเฉพาะ เป็นการสัมภาษณ์เฉพาะเจาะจงในเรื่องที่เป็นจุดสนใจของผู้วิจัย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องส่วนตัวภายในครอบครัว ผู้วิจัยได้ใช้แนวคำถามนี้ถามกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสตรีแม่บ้านที่สามีย้ายถิ่น โดยถามข้อมูลเกี่ยวกับตัวของสตรีแม่บ้านเอง ในเรื่องของอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด สุขภาพ การดูแลตัวเอง บทบาทหน้าที่ที่มีต่อครอบครัว ต่อชุมชน ความสัมพันธ์กับสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะกับสามีที่ย้ายถิ่น การจะได้มาซึ่งข้อมูลเหล่านี้ ผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการสร้างความสัมพันธ์ ความคุ้นเคยกับครอบครัวกลุ่มเป้าหมายทุกครอบครัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เขายอมรับ และให้ความไว้วางใจเป็นที่ปรึกษา ปรับทุกข์ และนำไปสู่ข้อมูลที่ต้องการ นอกจากนั้น แนวคำถามบางประเด็นของการสัมภาษณ์แบบนี้ ผู้วิจัยได้ใช้สัมภาษณ์สามี (กรณีที่กลับมาเยี่ยมบ้าน) บุตร พ่อแม่ ญาติ เพื่อนบ้าน เพื่อตรวจสอบข้อมูลทั้งหมด ในขณะเดียวกันผู้วิจัยจะสังเกตพฤติกรรมของบุคคลที่ถูกสัมภาษณ์ไปด้วย

2.3 การสนทนากลุ่ม

ผู้วิจัยใช้วิธีการสนทนากลุ่มกับกลุ่มที่เป็นทางการ คือ คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำแบบเป็นทางการ และกลุ่มไม่เป็นทางการ คือ กลุ่มชาวบ้านในละแวกบ้านใกล้เคียง กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มร่วมกิจกรรมในชุมชน เช่น กลุ่ม คัดเมล็ดพันธุ์พืช อบรมอาชีพ ทำอาหาร เป็นต้น แนวคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม เป็นประเด็นเกี่ยวกับ ข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้าน ประวัติความเป็นมาของชุมชน การประกอบอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติ ความเป็นมาของการย้ายถิ่น การรวมกลุ่มต่าง ๆ โดยผู้วิจัยได้เตรียมแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่มไว้ล่วงหน้าในการนัดหมายกับกลุ่มแบบเป็นทางการ จำนวน 3 ครั้ง สำหรับกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ เป็นการสนทนากลุ่มโดยไม่ได้นัดหมาย ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้วิจัยหาโอกาสและจังหวะที่เหมาะสมมากกว่าในการสนทนากลุ่ม เพื่อความหลากหลายของแหล่งข้อมูล และใช้วิธีการสังเกตพฤติกรรมกับกลุ่ม เช่นเดียวกัน การสนทนากลุ่มเป็นวิธีการตรวจสอบข้อมูลที่ได้อีกวิธีหนึ่ง เพราะสมาชิกในกลุ่มจะได้กันก่อนและหาข้อมูลสรุปร่วมกัน แต่ผู้วิจัยก็นำข้อมูลที่ไดมาวิเคราะห์ตรวจสอบอีกครั้งหนึ่งด้วย ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มส่วนใหญ่จะเป็นข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน และมีบางประเด็นนำไปสู่การค้นหาข้อมูลหลักที่ต้องการ เช่น ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว การมีส่วนร่วมของสมาชิกในครอบครัวผู้ย้ายถิ่น เป็นต้น

2.4 การบันทึกข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการบันทึกข้อมูล 2 ลักษณะ คือ การบันทึกย่อ และบันทึกฉบับสมบูรณ์ ในขณะที่ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่ม กับกลุ่มผู้นำแบบเป็นทางการ ผู้วิจัยจะใช้โอกาสบางช่วงของการพูดคุย จดบันทึกย่อไว้ เพื่อแสดงถึงความตั้งใจ ความสนใจของผู้วิจัย แต่ผู้วิจัยก็ยังรักษาความสัมพันธ์ต่อเนื่องของเรื่องในขณะที่พูดคุยไม่ให้ติดขัด หรือสะดุดหยุดลงเพราะการจดบันทึก สำหรับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ใช้วิธีบันทึกแบบย่อ หลังเสร็จกิจกรรมเมื่อมีโอกาสอยู่ตามลำพัง และเพื่อไม่ให้เกิดการหลงลืมข้อมูลและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวันของการเก็บข้อมูลทุกครั้ง ผู้วิจัยได้นำบันทึกย่อที่เรียบเรียงขยายความให้เป็นบันทึกฉบับสมบูรณ์ให้เสร็จสิ้นในแต่ละวัน ประโยชน์ในการบันทึกข้อมูลในแต่ละครั้ง จะทำให้ผู้วิจัยทราบถึงข้อบกพร่องของแนวคำถาม การตกหล่นของข้อมูล สามารถกำหนดทิศทางการเก็บข้อมูลในครั้งต่อไปได้

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม

เมื่อได้กำหนดกรอบแนวคิดและประเด็นการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยได้เข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม ด้วยวิธีการต่าง ๆ จากบุคคลและกลุ่มในชุมชน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ สตรีแม่บ้านที่สามีย้ายถิ่นและคนในครอบครัว ซึ่งประกอบด้วย บุตร พ่อแม่ และสามี (กรณีที่กลับมาเยี่ยมบ้าน) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ได้แก่ เพื่อนบ้านใกล้เคียง ญาติพี่น้องที่อยู่ในชุมชน ผู้นำชุมชนแบบเป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. ฯลฯ ผู้นำแบบไม่เป็นทางการ เช่น อดีตข้าราชการครู ผู้มีประสบการณ์ในการทำงานท้องถิ่น อดีตผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกิจกรรมทางศาสนา ผู้ขายอาวุธที่เป็นที่เคารพนับถือของชุมชน ฯลฯ และกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มผู้สูงอายุ ฯลฯ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน การย้ายถิ่นและผลกระทบของการย้ายถิ่นที่มีต่อสตรีแม่บ้านในชุมชน และเพื่อไม่ให้ผลการศึกษาที่ออกมาต้องกระทบกระเทือนถึงชุมชนและกลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษา ผู้วิจัยได้เปลี่ยนชื่อชุมชน และกลุ่มเป้าหมายที่ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ด้วย

ในการเลือกชุมชนนอกเวียงเป็นพื้นที่ในการวิจัยนี้ เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีคนย้ายถิ่นออกไปทำงานนอกพื้นที่กันอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี 2505 จนถึงปัจจุบัน และเป็นที่น่าสังเกตว่า สตรีแม่บ้านที่อยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีจำนวนมากกว่าเพศชายวัยแรงงาน และมีสถานภาพเป็นหญิงหม้าย ที่เกิดจากการหย่าร้างกับสามีเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา หาข้อมูล

จากแหล่งที่มีการย้ายถิ่นและเกิดผลกระทบกับสตรีแม่บ้าน โดยเฉพาะในด้านทัศนคติของสตรีแม่บ้านมีต่อตนเอง ด้านบทบาทและความสัมพันธ์ที่สตรีแม่บ้านมีต่อครอบครัวและต่อชุมชน

การเข้าไปศึกษาชุมชนภาคสนามนี้ ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาด้วยตนเอง โดยอาศัยประสบการณ์ในการเป็นพัฒนากรมาก่อน สร้างความสัมพันธ์ ความคุ้นเคยกับชาวบ้าน ผู้นำ และสตรีแม่บ้าน ด้วยการไปมาหาสู่ เยี่ยมเยียนคนในครอบครัว ร่วมกิจกรรมในครอบครัว เช่น การเก็บผลผลิตที่ได้จากไร่ นา ร่วมกิจกรรมประเพณี เช่น งานทำบุญทอดผ้าป่า งานศพ งานไหว้ผีเจ้าบ้าน ฯลฯ ร่วมกิจกรรมส่งเสริมอาชีพ เช่น การทำหน่อไม้อัดปิ้ง การทำดอกไม้ประดิษฐ์ ฯลฯ การใช้ประสบการณ์ที่เคยทำงานคลุกคลีกับชาวบ้าน ร่วมอยู่ ร่วมกิน ร่วมคิด ร่วมทำกับชาวบ้าน จึงไม่ใช่เรื่องยากที่จะทำได้เกิดความคุ้นเคย ความไว้วางใจ เชื่อใจ ยอมรับเราเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในชุมชน จนได้รับการไว้วางใจเป็นที่ปรึกษาในทุกเรื่อง ซึ่งที่เปิดเผยชัดเจนเห็นได้จากสตรีแม่บ้านจะสนใจปรึกษาในเรื่องของการส่งเสริมอาชีพ เพราะสตรีแม่บ้านที่นี้หลังจากเสร็จจากงานในไร่ นาแล้ว จะว่างงานกันเป็นส่วนใหญ่ จากการเป็นที่ปรึกษาและผู้ประสานงานในด้านการส่งเสริมอาชีพของสตรีแม่บ้าน ทำให้เกิดการรวมกลุ่มอาชีพสตรี และมีรายได้ของกลุ่มเป็นกอบเป็นกำ ประสบผลสำเร็จได้ในระดับหนึ่ง ความไว้วางใจที่เกิดขึ้นจากการที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมทำงานกับชาวบ้าน ได้แสดงถึงความจริงใจ จริงใจที่มีต่อชุมชน และเป็นผลให้เกิดประโยชน์แก่ชาวบ้าน แม้จะไม่มากมายนักแต่ก็ทำให้สัมพันธ์ภาพของผู้วิจัยกับชาวบ้านแน่นแฟ้นขึ้น จึงทำให้ได้ข้อมูลอย่างเปิดเผยจากการพูดคุยปรับทุกข์บอกถึงปัญหา บอกถึงความรู้สึกนึกคิด ความในใจ ได้มากในทุกโอกาสที่มีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

สำหรับช่วงเวลาที่ใช้ในการจัดเก็บข้อมูลในภาคสนาม เป็นระยะเวลา 12 เดือน ตั้งแต่เดือน พฤษภาคม 2543 ถึงเดือน เมษายน 2544 โดยผู้วิจัยได้แบ่งช่วงเวลาในการทำงานภาคสนามออกเป็น 4 ช่วงด้วยกันคือ

ช่วงที่ 1 ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม – เดือนกันยายน 2543 เป็นการศึกษาปรากฏการณ์การย้ายถิ่นและเก็บข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน เริ่มจากการเข้าไปในหมู่บ้านแนะนำตัวกับผู้ใหญ่บ้าน แสดงสถานภาพว่าเป็นนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ บอกถึงวัตถุประสงค์และเหตุผลในการเลือกหมู่บ้านนี้เป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัย ในช่วงแรกจะเริ่มทำความรู้จักกับผู้นำชุมชนคนอื่น ๆ นอกเหนือจากผู้ใหญ่บ้าน ก็จะเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน สมาชิก อบต. ชาวบ้านใกล้เคียงบ้านผู้ใหญ่บ้าน เป็นการพูดคุย แนะนำตัวอย่างไม่เป็นทางการ ในการพูดคุยแนะนำตัวแต่ละครั้งผู้วิจัยจะแนะนำตัวเองเสมอว่าเป็นนักศึกษา หลังจากทำความรู้จักสร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มผู้นำได้พอสมควรแล้ว ได้ทำการนัดหมายกลุ่มผู้นำแบบเป็นทางการ เช่น

ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิ สมาชิก อบต. ฯลฯ เพื่อจัดสนทนากลุ่มขึ้น ในประเด็นเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน ลักษณะของการย้ายถิ่น ลักษณะทางประชากร สภาพเศรษฐกิจสังคมของชุมชน และลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านโดยทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เพราะผู้นำจะเป็นผู้ทราบข้อมูลในภาพรวมของหมู่บ้านได้ดีกว่า และจัดสนทนากลุ่มกับกลุ่มอื่น ๆ อีก ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มสตรีแม่บ้านในประเด็นเกี่ยวกับข้อมูลประวัติหมู่บ้าน ข้อมูลการย้ายถิ่นและผลกระทบที่ได้รับในภาพรวม ทั้งนี้เพราะกลุ่มผู้สูงอายุจะทราบประวัติหมู่บ้านได้ดีกว่า ส่วนกลุ่มสตรีนั้น ส่วนใหญ่จะมาจากครอบครัวที่มีการย้ายถิ่นหรือเคยย้ายถิ่นมาก่อน นอกจากนั้นได้นำเทคนิคการทำแผนที่ (Mapping) มาใช้ในการเก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ซึ่งจะได้ข้อมูลจำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน จำนวนคนและครอบครัวที่ย้ายถิ่น/ไม่ย้ายถิ่น ข้อมูลเกี่ยวกับการรวมกลุ่มทั้งที่เป็นทางการ/ไม่เป็นทางการ เป็นต้น

ในวันที่ 11 เดือนมิถุนายน 2543 เป็นวันประชุมหมู่บ้านเพื่อแจ้งเรื่องสำคัญจากการไปประชุมประจำเดือนของผู้ใหญ่บ้านให้ชาวบ้านได้ทราบ และในวันนี้ผู้วิจัยได้มีโอกาสแนะนำตัวต่อที่ประชุมหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ เพื่อให้ชาวบ้านทุกคนรู้จัก และบอกเหตุผลของการเข้ามาศึกษาชุมชนนี้ ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นผู้ที่มาเข้าร่วมประชุมส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง เด็กและผู้สูงอายุ ส่วนคนหนุ่มสาว และหัวหน้าครอบครัวที่เป็นชาย จะเห็นเข้าร่วมประชุมเพียงไม่กี่คน จากการซักถามได้ความว่า บุคคลต่าง ๆ เหล่านี้ ได้ออกไปทำงานต่างจังหวัด กรุงเทพฯ และต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ บุคคลที่เข้าร่วมประชุมที่เป็นสตรี เด็ก และผู้สูงอายุ จึงเป็นตัวแทนของหัวหน้าครัวเรือน ที่ย้ายถิ่นนั่นเอง

หลังจากนั้นผู้วิจัยเริ่มเข้าไปเยี่ยมเยียน พูดคุย ทำความรู้จัก กับสมาชิกของครอบครัวผู้ย้ายถิ่นถึงบ้าน โดยการนำของผู้นำสตรีบ้าง เยาวสตรีบ้าง บางครั้งก็มีโอกาสร่วมกิจกรรมของครอบครัวไปด้วย เช่น การเก็บเมล็ดถั่วลิสง ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการควบคู่ไปกับการสังเกตทุกครั้ง ข้อมูลที่ได้จะเป็นข้อมูลทั่วไป ลักษณะการย้ายถิ่นของครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นแล้วผู้วิจัยยังได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน หลายครั้ง เช่น ร่วมพิธีไหว้ศาลเจ้าบ้าน ร่วมทำบุญตานก้วยสลาก ร่วมทอดผ้าป่าหมู่บ้าน และงานศพ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านเริ่มดีขึ้นตามลำดับ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ สมาชิกของครอบครัวผู้ย้ายถิ่น ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียง บ้านผู้ย้ายถิ่น บ้านผู้ใหญ่บ้าน บ้านใกล้วัด บ้านใกล้ร้านค้าในหมู่บ้าน 3 แห่ง ล้วนแล้วรู้จักและคุ้นเคยกับผู้วิจัยมากขึ้น สังเกตจากการพบหน้ากัน ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ไหนในหมู่บ้าน จะมีการยิ้มให้ ทักทาย และเข้ามานั่งพูดคุยกันอย่างเป็นกันเอง เช่น จะถามว่า วันนี้มีอะไรจะถามไหม

ได้ข้อมูลครบหรือยัง จะให้พาไปบ้านคนนั้นไหม? คนนี้ไหม? บางทีมากันหลาย ๆ คน ผู้วิจัยก็จะใช้วิธีการสนทนากลุ่ม ซึ่งได้เตรียมแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่มไว้ล่วงหน้า ในการจัดเก็บข้อมูล กับกลุ่มแบบไม่เป็นทางการเหล่านี้ ข้อมูลที่ได้จะเป็นข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับการย้ายถิ่นและผลกระทบ ตลอดจนถึงข้อมูลระบบความสัมพันธ์ เครือญาติของคนในชุมชน ที่นำไปสู่การย้ายถิ่นอย่างต่อเนื่องของคนในชุมชนด้วย ทั้งนี้เพื่อใช้ประกอบในการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาอีกทางหนึ่งด้วย

นอกจากข้อมูลดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยยังได้ทราบข้อมูลสภาพปัญหาของคนในชุมชนอีกหลายอย่าง ส่วนใหญ่จะเกี่ยวโยงในเรื่องของอาชีพและรายได้ เขาเล่าว่า อาชีพทำไร่นาหรือรับจ้างมีรายได้น้อย ไม่เป็นกอบเป็นกำ หมาดฤดูทำไร่นาก็จะว่างงานกัน ไม่มีเงินจะใช้คนที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง เด็ก แล้วก็คนแก่ จะเดินทางไป-กลับ ออกไปทำงานในเมืองก็ไม่สะดวก แม้ถนนหนทางจะดีแต่หมู่บ้านก็ห่างไกลจากเมืองถึง 27 กิโลเมตร ถ้าคนไม่มีรถส่วนตัวก็ต้องนั่งรถประจำทาง ซึ่งต้องออกจากหมู่บ้านไปขึ้นรถประจำทางที่ปากทางเข้าหมู่บ้านถึง 2 กิโลเมตร สู้หางานรับจ้างในหมู่บ้านทำจะสะดวกกว่า แม้รายได้จะเพียงวันละ 80 บาท ก็ตาม แต่ก็ไม่มีใครจ้างบ่อย ๆ นัก จึงมีคนว่างงานนอกฤดูการเกษตรกันมาก ผู้วิจัยจึงได้กลายเป็นที่ปรึกษา และผู้ประสานงานให้เกิดการอบรมเพื่อส่งเสริมอาชีพทำหน่อไม้อัดป๊อป แก้วชาวบ้าน การเลือกส่งเสริมอาชีพนี้เนื่องจากหน่อไม้เป็นของป่ามีอยู่มากมายในป่าของหมู่บ้าน เป็นวัตถุดิบที่ไม่ต้องเสียเงินซื้อ และชาวบ้านมีความชำนาญในการเสาะหา ผู้วิจัยจึงมีโอกาสนในการร่วมคิด ร่วมทำงานกับชาวบ้านใกล้ชิดมากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเก็บข้อมูลในช่วงที่สอง ทุกขั้นตอนของการจัดเก็บข้อมูลและการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับชาวบ้าน ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วมควบคู่ไปด้วยทุกครั้ง

ช่วงที่ 2 ตั้งแต่เดือนตุลาคม - เดือนธันวาคม 2543 เป็นช่วงศึกษาข้อมูลทั่วไปของครอบครัวกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ในช่วงนี้ผู้วิจัยจะมีข้อมูลครอบครัวของผู้ย้ายถิ่นทั้งหมดอยู่ในมือจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานในช่วงแรก ซึ่งมีจำนวนครอบครัวที่สมาชิกย้ายถิ่นออกทั้งสิ้น 60 ครอบครัว และได้ทำการคัดเลือกครอบครัวกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นกรณีศึกษา โดยเลือกจากครอบครัวที่สามีซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวย้ายถิ่นออกไปทำงานต่างจังหวัดและ/หรือต่างประเทศเป็นระยะเวลานานมากกว่า 1 ปีขึ้นไป จำนวนทั้งหมด 10 ครอบครัว ประกอบด้วยครอบครัวที่สามีออกไปทำงานต่างจังหวัด 7 ครอบครัว ไปต่างประเทศ 3 ครอบครัว โดยเจาะจงเลือกเฉพาะครอบครัวที่สตรีแม่บ้านอยู่กับลูกตามลำพัง อยู่กับลูกและพ่อ/แม่ผู้สูงอายุ และอยู่ตามลำพังคนเดียว จากความสัมพันธ์ที่ผู้วิจัยได้เข้านอกออกในหมู่บ้านได้ตลอดระยะเวลา 5-6 เดือน

ที่ผ่านมา นำไปสู่ความคุ้นเคยไว้วางใจ มีการเล่าปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนให้ฟัง ไม่ว่าจะเป็นปัญหา น้ำท่วม สะพานหัก ผลผลิตในไร่นาได้น้อยหรือเสียหาย ลูกทิ้งหลานให้ตายายที่ยากจนเลี้ยง เป็นการปรารถนาปรารถนากว่า และเป็นที่น่าสังเกตว่าการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของ ชุมชนบ่อย ๆ ครั้ง ปฏิบัติตัวเสมือนเป็นคนของชุมชน ทำให้รู้จักวิธีการมองปัญหาของชุมชน ได้มีโอกาสร่วมคิด ร่วมทำ ทำให้เขาเชื่อว่า ผู้วิจัยไม่มีพิษภัยหรือหวังผลประโยชน์อื่นใดในการเข้า มาทำงานหรือร่วมกิจกรรมด้วย การให้ความจริงใจ จริงจังในการทำงานและร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยได้รับข้อมูลบางอย่างที่เป็นมุมมองของชาวบ้าน ได้เห็นถึงความขัดแย้งและปัญหาของ หมู่บ้านที่เกิดขึ้น รวมถึงการแก้ไขปัญหาด้วยความคิดและความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านเอง

ความสัมพันธ์ของผู้วิจัยกับครอบครัวย้ายถิ่นเป้าหมายทั้ง 10 ครอบครัว จึงเป็นเรื่อง ต่อไปที่ผู้วิจัยจะต้องสานต่อเพื่อให้เกิดสัมพันธภาพที่แน่นแฟ้นยิ่งกว่าเดิม ผู้วิจัยเริ่มด้วยการไป เยี่ยมเยียนครอบครัวดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง บางโอกาสก็ทำอาหารทานร่วมกัน ในช่วงนี้ผู้วิจัย จะเข้าไปเพียงลำพังโดยไม่ต้องอาศัยผู้นำทาง ทั้งนี้เพราะรู้จักพื้นที่เป็นอย่างดีและคุ้นเคยกับ กลุ่มเป้าหมายแล้ว บางครอบครัวจะมีสตรีแม่บ้านอยู่ตามลำพังกับลูก ๆ บ้างก็มีพ่อหรือแม่ หรือ ทั้งพ่อและแม่อยู่ด้วยก็มี ครอบครัวเหล่านี้รู้จักผู้วิจัยดีในฐานะเป็นนักศึกษา และเคยร่วมกิจกรรม ด้วยกันหลายครั้ง แต่บางคนยังไม่มีโอกาสมาเยี่ยมถึงบ้านเท่านั้น ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ แบบไม่เป็นทางการ ควบคู่ไปกับการสังเกตพฤติกรรมในขณะชักถาม ทั้งการสังเกตแบบ มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เช่น การเข้าไปร่วมเก็บผลผลิตถั่วลิสงกับ ครอบครัวกลุ่มเป้าหมาย ขณะเดียวกันก็สังเกตพฤติกรรมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกใน ครอบครัว และเพื่อนบ้านที่มาร่วมกิจกรรมด้วยโดยที่เขาไม่รู้ตัว และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เช่น สังเกตพฤติกรรมการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันในขณะที่แม่กำลังป้อนข้าวลูก หรือยายกำลังดูแลหลาน หรือสังเกตดูความร่วมมือช่วยเหลือกันซ่อม/ปรับปรุงบ้านเรือนระหว่าง สามี(กรณีกลับมาเยี่ยมบ้าน)และเพื่อนบ้านของสตรีกลุ่มเป้าหมาย เป็นต้น ข้อมูลที่ได้จะเป็น ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ภายในครอบครัวของสมาชิกแต่ละคน ความสัมพันธ์หรือการติดต่อ สื่อสารระหว่างกัน วิธีชีวิตความเป็นอยู่ รายได้รายจ่ายของครอบครัว และการมีส่วนร่วมใน กิจกรรมกับชุมชน เป็นต้น กลุ่มเป้าหมายที่สัมภาษณ์นอกจากสมาชิกในครอบครัวแล้ว จะสัมภาษณ์เพื่อนบ้านในละแวกเดียวกันด้วย

ช่วงที่ 3 ตั้งแต่เดือนมกราคม – เดือนกุมภาพันธ์ 2544 เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเป็นกลุ่มกรณีศึกษา ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้วิจัยและสตรีแม่บ้าน จากการไปเยี่ยมเยียนถึงบ้าน การร่วมกิจกรรมในครอบครัวและกิจกรรมหมู่บ้าน การอบรมอาชีพ

ด้วยกัน การไปดูงานอาชีพนอกหมู่บ้าน การทำอาหารการกินร่วมกัน ทำให้เกิดความสนิทสนมระหว่างกันเหมือนเพื่อน พี่หรือน้อง เพราะนอกเหนือจากการพูดคุยเรื่องปัญหาโดยทั่วไปแล้ว เขาจะพูดคุยถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในครอบครัวให้ผู้วิจัยฟังด้วย (ในกรณีที่อยู่กันตามลำพังกับผู้วิจัยเพียง 2 คน) เช่น ปัญหาสามีไม่ส่งเงินมาบ้าง ส่งมาน้อยไม่พอบ้าง สามีไปมีผู้หญิงอื่น หรือสาเหตุที่ต้องขัดแย้งกับสามี ความเหน็ดเหนื่อยในภาระหน้าที่ที่ต้องดูแลลูกหลายคน ดูแลพ่อแม่ซึ่งแก่ชรา และเจ็บป่วย เป็นต้น ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ถึงความรู้สึก นึกคิดของสตรีแม่บ้านจากภาระหน้าที่และปัญหาทั้งปวง ในขณะเดียวกันก็สังเกตพฤติกรรมการแสดงออกขณะให้ข้อมูลไปด้วย นอกจากสตรีแม่บ้านแล้ว ผู้วิจัยยังใช้คำถามแบบเจาะลึกบางประเด็นกับพ่อแม่ บุตรและสามีของสตรีแม่บ้านด้วย ในโอกาสที่สามีกลับมาเยี่ยมบ้านในช่วงงานเทศกาลปีใหม่ ตรุษจีน งานบุญตามประเพณี และการจัดกิจกรรมอื่น ๆ ในหมู่บ้าน

ช่วงที่ 4 ตั้งแต่เดือนมีนาคม – เดือนเมษายน 2544 เป็นช่วงของการวิเคราะห์ตรวจสอบและเก็บข้อมูลเพิ่มเติม ในช่วงแรกของการจัดเก็บข้อมูลวิจัย จะทำการจัดเก็บพร้อม ๆ กับการวิเคราะห์ข้อมูลไปด้วยทุกครั้ง ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดเก็บข้อมูลขั้นต่อ ๆ ไป สำหรับในช่วงที่ 4 นี้ ผู้วิจัยได้นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละครั้งที่เก็บมา ทำการรวบรวมจัดหมวดหมู่ และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เพื่อหาความเชื่อถือได้ของข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า โดยการใช้แนวคำถามเดียวกัน พุดคุยกับกลุ่มเป้าหมายหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นสตรีแม่บ้าน เด็ก ผู้สูงอายุ ญาติ เพื่อนบ้านใกล้เคียง ในช่วงเวลาและสถานที่ที่ต่างกัน เพื่อดูว่าข้อมูลที่ได้ตรงกันหรือไม่ พร้อมทั้งได้สังเกตพฤติกรรมของแต่ละคนไปด้วยในช่วงเวลาของการพูดคุย และสังเกตพฤติกรรมในช่วงเวลาอื่นที่ทำกิจกรรมทั้งในครอบครัวและในชุมชน ซึ่งเป็นการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อใช้ประกอบการพิจารณาคัดเลือกข้อมูลที่ถูกต้องตรงกันที่สุด หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงทำการตรวจสอบความครบถ้วนและคุณภาพของข้อมูลว่า มีเพียงพอที่จะตอบคำถามการวิจัยได้หรือไม่ มีการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมอีกบางส่วนเพื่อให้ได้คำตอบที่ชัดเจนมีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากขึ้น เมื่อได้ข้อมูลถูกต้องครบถ้วนแล้ว จึงทำการวิเคราะห์อีกครั้งหนึ่ง ก่อนนำมาเสนอเป็นรายงานการวิจัยต่อไป

4. การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยใช้วิธีการสังเกตควบคู่กับการซักถามหรือการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการทุกครั้ง การตรวจสอบจากวิธีการสนทนากลุ่มและการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) คือ การตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่าง

กันในด้านเวลา สถานที่ และบุคคล ยกเว้นข้อมูลเกี่ยวกับสภาพก่อนการย้ายถิ่นบางประเด็นที่ไม่สามารถตรวจสอบด้วยวิธีนี้ได้ เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องของช่วงเวลาที่ผ่านมาแล้ว ความสมบูรณ์ของข้อมูลอาจมีน้อยกว่าข้อมูลที่เก็บจากสถานการณ์ปัจจุบัน หลังจากนั้นจึงตรวจสอบดูความครบถ้วน และคุณภาพของข้อมูลว่ามีเพียงพอที่จะตอบคำถามการวิจัยได้หรือไม่ แล้วจึงทำการวิเคราะห์และหาข้อสรุป

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลทุกครั้ง ซึ่งจะได้ข้อมูลที่เป็นสมมติฐานชั่วคราวนำไปสู่การกำหนดทิศทางของการเก็บข้อมูลครั้งต่อไป หลังจากนั้นได้นำข้อมูลมาตรวจสอบความถูกต้อง และรวบรวมจัดเป็นหมวดหมู่ ตามประเด็นของคำถามการวิจัย คือความหมาย ตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลว่า สามารถตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยหรือไม่ ทำการวิเคราะห์อีกครั้งหนึ่ง จึงได้นำมาเสนอเป็นรายงานการวิจัยแบบบรรยาย วิเคราะห์ อธิบายและสรุป ต่อไป